

Společenské vědy pro techniky

- **ekonomie**
- **právo**
- **politologie**

Společenské vědy pro techniky

- **ekonomie**
- **právo**
- **politologie**

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Ing. Jana Hrbková, Ph.D., a kolektiv

Společenské vědy pro techniky

Ekonomie, právo, politologie

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5966. publikaci

Autorský kolektiv:

Ing. Jana Hrbková, Ph.D. (vedoucí autorského kolektivu) – kapitoly 1–9

Mgr. Vladimír Ješko, Ph.D. – kapitoly 15–17

Dr. Václav Liška, LL.M. – úvod

JUDr. Dana Římanová – kapitoly 10–14

Externí spolupráce:

Mgr. Petr Disman, MSc. – případové studie ve 4. a 7. kapitole

Odpovědná redaktorka Eva Modrá
Grafická úprava a sazba Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Jan Dvořák
Počet stran 200
První vydání, Praha 2015
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2015

Cover Photo © fotobanka allphoto

ISBN 978-80-247-9923-0 (ePub)

ISBN 978-80-247-9922-3 (pdf)

ISBN 978-80-247-5588-5 (print)

Obsah

O autorech	9
Úvod	11
Část I Ekonomie a hospodářská politika	13
1. Vzácnost a volba	14
1.1 Základní ekonomické pojmy	16
1.2 Kdy by měl technik myslet jako ekonom?	18
1.3 Mikroekonomie a makroekonomie	22
Shrnutí kapitoly	23
Klíčová slova	24
Kontrolní otázky a úkoly	24
Literatura	24
2. Jak funguje tržní mechanismus	25
2.1 Poptávka	26
2.2 Nabídka	30
2.3 Tržní rovnováha	32
2.4 Cenová elasticita poptávky a její využití	34
Shrnutí kapitoly	35
Klíčová slova	36
Kontrolní otázky a úkoly	36
Literatura	36
3. Náklady a zisk	37
3.1 Celkové, fixní a variabilní náklady	40
3.2 Tržba a zisk	43
3.2.1 Vyrábět se ztrátou, nebo nevyrábět?	43
3.2.2 Specifikum dlouhého období: Všechny náklady jsou variabilní	44
Shrnutí kapitoly	45
Klíčová slova	45
Kontrolní otázky a úkoly	46
Literatura	46
4. Agregátní nabídka a poptávka	47
4.1 Agregátní poptávka	48
4.2 Agregátní nabídka	50
4.3 Makroekonomická rovnováha a inflace	53
4.3.1 Inflace	53

4.3.2	Důsledky inflace	55
4.3.3	Deflace	56
	Shrnutí kapitoly.....	58
	Klíčová slova	58
	Kontrolní otázky a úkoly	58
	Literatura	58
5.	Výkonnost ekonomiky	60
5.1	Hrubý domácí produkt a jeho měření	60
5.1.1	Metody výpočtu hrubého domácího produktu	62
5.2	Nezaměstnanost	67
5.3	Inflace, nezaměstnanost a hospodářský cyklus	70
	Shrnutí kapitoly.....	71
	Klíčová slova	72
	Kontrolní otázky a úkoly	72
	Literatura	72
6.	Stát v tržní ekonomice	73
6.1	Státní rozpočet jako nástroj fiskální hospodářské politiky	76
6.1.1	Mechanismus fiskální politiky	78
	Shrnutí kapitoly.....	78
	Klíčová slova	79
	Kontrolní otázky a úkoly	79
	Literatura	79
7.	Monetární a vnější hospodářská politika	80
7.1	Monetární hospodářská politika	80
7.1.1	Poptávka po penězích	81
7.1.2	Nabídka peněz	82
7.1.3	Multiplikovaná expanze bankovních depozit	83
7.1.4	Nástroje monetární hospodářské politiky České národní banky	84
7.2	Vnější hospodářská politika	86
7.2.1	Základní pojmy	86
7.2.2	Nástroje zahraničně-obchodní politiky	87
7.2.3	Struktura platební bilance	88
7.2.4	Devizové intervence České národní banky	89
	Shrnutí kapitoly.....	91
	Klíčová slova	91
	Kontrolní otázky a úkoly	92
	Literatura	92
8.	Externalita a veřejné statky	93
8.1	Externalita	93
8.2	Veřejné statky	96
	Shrnutí kapitoly.....	98
	Klíčová slova	98
	Kontrolní otázky a úkoly	98
	Literatura	99

9. Česká republika v Evropské unii	100
9.1 Konvergenční kritéria pro vstup do eurozóny	102
9.2 Členství v eurozóně	107
Shrnutí kapitoly	108
Klíčová slova	109
Kontrolní otázky a úkoly	109
Literatura	109
Část II Právo	111
10. Římské právo	112
10.1 Řím kolem roku 270 př. n. l.	112
10.2 Řím na sklonku republiky	112
10.3 Císařský Řím	113
10.4 Rekapitulace vývoje	114
10.5 Instituce římského práva	115
Shrnutí kapitoly	116
Klíčová slova	116
Kontrolní otázky a úkoly	116
Literatura	116
11. Ústava a její instituty	117
11.1 Hlava první: Základní ustanovení	117
11.2 Hlava druhá: Moc zákonodárná	117
11.3 Hlava třetí: Moc výkonná	119
11.4 Hlava čtvrtá: Moc soudní	122
11.5 Hlavy: pátá, šestá a sedmá	123
Klíčová slova	124
Kontrolní otázky a úkoly	124
Literatura	124
12. Listina základních práv a svobod	125
12.1 Obecná ustanovení	125
12.2 Lidská práva a základní svobody	125
12.3 Politická práva	127
12.4 Práva národnostních a etnických menšin	128
12.5 Hospodářská, sociální a kulturní práva	128
12.6 Právo na soudní a jinou právní ochranu	129
Klíčová slova	130
Kontrolní otázky a úkoly	130
Literatura	130
13. Vybraná ustanovení zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník	131
13.1 Obecná část	131
13.1.1 Právní osoby	134
13.1.2 Věci a jejich rozdělení	136
13.1.3 Právní skutečnosti	137

13.2	Rodinné právo	140
13.2.1	Manželství	140
13.2.2	Příbuzenství	149
13.3	Vlastnictví	151
13.4	Dědické právo	153
	Klíčová slova	154
	Kontrolní otázky a úkoly	154
	Literatura	155
14.	Vybraná ustanovení zákoníku práce	156
14.1	Pracovní poměr	156
14.2	Změny pracovního poměru	157
14.3	Skončení pracovního poměru	159
	Klíčová slova	160
	Kontrolní otázky a úkoly	160
	Literatura	160
I.	Politologie a politická filosofie	161
15.	Teorie státu	162
15.1	O pojmu „stát“	162
15.2	Vznik a zánik státu	163
15.3	Znaky státu	163
15.4	Formy státu a formy vlády	166
15.5	Státní občanství	169
	Shrnutí kapitoly	170
	Klíčová slova	171
	Kontrolní otázky a úkoly	171
	Literatura	171
16.	Základy demokracie	172
16.1	Vymezení pojmu demokracie, esenciální pojmy moderní demokracie	172
16.2	Demokracie přímá a zastupitelská (antická a moderní)	175
16.3	Ideové otčové moderní demokracie a teorie přirozených práv	175
16.4	Politický pluralismus, pravice a levice	178
16.5	Kritika moderní demokracie z demokratických pozic	180
	Shrnutí kapitoly	184
	Klíčová slova	184
	Kontrolní otázky a úkoly	185
	Literatura	185
17.	Podstata totalitarismu	186
17.1	Původ a vymezení pojmu „totalitarismus“	186
17.2	Základní znaky totalitarismu v kontrastu se základními znaky demokracie	190
	Shrnutí kapitoly	194
	Klíčová slova	194
	Kontrolní otázky a úkoly	194
	Literatura	195

O autorech

Ing. Jana Hrbková, Ph.D.

Vystudovala magisterský obor Ekonomicko-matematické výpočty na Fakultě řízení Vysoké školy ekonomické v Bratislavě, doplňující studium zaměřené na učitelství odborných ekonomických předmětů na Fakultě financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze a doktorské studium v oboru Regionální a sociální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. V letech 1985–1990 pracovala na Ekonomickém ústavu Slovenské akademie věd a zároveň externě učila optimální programování na Obchodní fakultě Vysoké školy ekonomické v Bratislavě. Od roku 1995 učí ekonomickou teorii a hospodářskou politiku na katedře společenských věd Fakulty stavební Českého vysokého učení technického v Praze. V posledních několika letech se v rámci svého odborného působení zaměřuje na problematiku sociální politiky a sociálního státu.

Mgr. Vladimír Ješko, Ph.D.

Je absolventem Filosofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde v roce 2012 ukončil své doktorské studium. Odborně se zaměřuje na moderní a postmoderní filosofii, na politickou filosofii, především na problematiku podstaty demokracie a totalitarismu, politické ideologie, na analýzu moci, norem a autorit. V rámci propojování filosofie a sociologie pak také zkoumá způsob, jakým lidé pojmají a hrají sociální role a jak je konstruován sociální řád. Věří ve vzájemné vazby a prolínání jednotlivých humanitních disciplín a nesouhlasí s jejich uzavíráním do úzkých a přesně vymezených rámců. Má praxi z výuky společenskovedních předmětů na několika středních (Mensa gymnázium, o. p. s., Gymnázium Budějovická, Střední průmyslová škola Most, Střední odborná škola podnikatelská, s. r. o., Most) a vysokých školách (Stavební fakulta ČVUT v Praze, Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Vysoká škola finanční a správní, o. p. s.). V současné době je odborným asistentem katedry společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze, vyučujícím na Mensa gymnáziu, o. p. s., a šéfredaktorem časopisu *Andragogika*.

Dr. Václav Liška, LL.M.

Je absolventem Vysoké školy ekonomické v Praze. Přednáší ekonomickou teorii na Českém vysokém učení technickém v Praze a dalších univerzitách u nás i v zahraničí. Specializuje se na makroekonomické otázky, kapitálový trh a jeho regulaci. Je autorem řady statí, učebních textů a monografií na uvedená témata, jakož i otázky ratingu a dividendové politiky. Je řešitelem či spoluřešitelem řady grantových úkolů a výzkumných záměrů v oblasti moderních metod vzdělávání, etiky v podnikání a *corporate governance* na finančních trzích. Je vedoucím či členem řady tuzemských i zahraničních redakčních rad. V současném období se věnuje vědecké přípravě a výchově studentů v doktorských studijních programech.

JUDr. Dana Římanová

Je absolventkou Právnické fakulty UK Praha a studia oboru zahraničního obchodu na Vysoké škole ekonomické v Praze. Celou svoji pracovní kariéru realizovala převážně ve státní

správě, zejména v oblasti výkonu legislativních prací. Zastávala vysoké funkce: od zástupkyně ředitele přes funkci první náměstkyně ministra pro legislativu až po funkci ředitelky legislativního odboru Kanceláře prezidenta republiky. Je autorkou řady právních předpisů v oblasti tvorby a ochrany životního prostředí, osmnácti samostatných titulů a téměř čtyřiceti časopiseckých článků převážně z oblasti práva životního prostředí. Jako lektorka uskutečnila více než 140 samostatných přednášek včetně přednášek v zahraničí (Europäisches Institut für postgraduale Bildung an der TU Dresden e. V., Ministerstvo životního prostředí a vod Bulharské republiky apod.). V současnosti vede diplomanty na VŠFS, výuku na Právnické fakultě Západočeské univerzity v Plzni a jako odborná asistentka na katedře společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze vede výuku stavebního práva a práva životního prostředí.

Mgr. Petr Disman, MSc.

Po absolvování magisterského studia na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy a bakalářského studia na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze získal v roce 2011 titul Master of Science v oboru Strategický management na Rotterdam School of Management, Erasmus University Rotterdam v Nizozemsku. Strategickému managementu se věnuje i ve své profesi ve společnosti ČEZ.

Úvod

Proč by měl student technické univerzity absolvovat společenskovední předměty z oblasti ekonomické a právní teorie, politologie či historie? Při hledání odpovědi na tuto otázku připomeňme jednak fakt, že univerzity byly již od středověku centry vzdělanosti v Evropě, ale také zprávu *Učení je skryté bohatství*¹, vypracovanou Mezinárodní komisí pro vzdělávání UNESCO v roce 1996. Ta považuje za jednu z hlavních funkcí vzdělávání působit na lidstvo tak, aby mohlo převzít kontrolu nad svým vlastním rozvojem. Vzdělávání v 21. století by mělo být podle tohoto dokumentu součástí konceptu *učící se společnosti*, která se opírá o čtyři pilíře:

- učit se poznávat;
- učit se jednat;
- učit se žít společně;
- učit se být (skutečnou osobností).

Koncept učící se společnosti bychom měli v dnešní globalizované, informační společnosti zcela jistě v celé šíři naplňovat tak, aby každý vysokoškolsky vzdělaný jedinec měl základní sumu znalostí o fungování společnosti v celém spektru, a to jak v běhu času, tak i z pohledu různých regionů světa.

Vzdělání, a o vysokoškolském to platí dvojnásobně, by mělo poskytovat nejenom hluboké vědomosti v určitém oboru, ale mělo by rovněž umožnit, aby vzdělaní lidé byli schopni získané poznatky přeměňovat v odborné dovednosti. U humanitního, resp. společenskovedního vzdělávání na technické univerzitě nejde jen o jakési „doplnění“ technického vzdělání o vhléd do humanitních předmětů, ale o to, aby technik rozuměl určitému zadání, uměl pokládat ty správné otázky a zvládal metodologii procesu poznávání. Prostě aby se každý univerzitně vzdělaný člověk mohl chovat ve smyslu moudré myšlenky Karla Havlíčka Borovského: „Napřed proč? A potom kroč!“ Ve světle těchto skutečností pak i předměty jako Filosofie techniky, Světová ekonomika či Etika v podnikání nabývají zcela nových dimenzí a významu.

V dnešní společnosti je třeba vědět, jak budovat profesní týmy, jak získané dovednosti a poznatky prezentovat širší veřejnosti – od zákazníků přes kooperující firmy až po úředníky státní správy a samosprávy. Je potřebné zvládat řešení konfliktů, a to i v různých kulturních okruzích, znát motivy chování jednotlivců a zájmových skupin ve společnosti, rozumět pojetí institucí v užším i širším slova smyslu.

Technici nepracují pouze uvnitř „svých“ technických světů obklopeni komplikovanými stroji a mechanismy, nepracují v dílnách a laboratořích izolováni od ostatního světa. Žijí a působí ve složitých společenských interakcích, a musí být proto schopni nalézat odpovědi na otázky, jež vyžadují schopnost skloubit technickou odbornost a zkušenost s pochopením širších společenských a ekonomických dopadů jimi zvolených řešení. Nestačí, aby byli špičkovými odborníky v oblasti stavebnictví, strojírenství, elektrotechniky, dopravy či informačních technologií;

¹ *Učení je skryté bohatství*. Zpráva mezinárodní komise UNESCO *Vzdělávání pro 21. století*. PHARE, Praha 1997.

měli by být i kompetentními manažery, vedoucími týmů a schopnými koordinátory při řešení složitých úkolů. To vše vyžaduje, aby měli kvalitní nejenom technické, ale i společenskovední vzdělání.

Technické vědy se vždy rozvíjely a budou rozvíjet v konkrétních společenských a historických podmínkách, které determinují jejich využití. Výuka společenských věd je pak prostorem pro integraci technického vědění s dalšími vědními obory. Pochopení trendů společenského vývoje, které společenské vědy odrážejí, posiluje kompetence techniků a výrazně rozšiřuje pole uplatnění jejich odborného vzdělání na trhu práce. Společenské vědy otevírají cestu k poznání člověka jako takového, zkoumají jeho vztahy k jiným lidem, napomáhají k pochopení fungování malých skupin, ale i velkých společenství. To vše pak dnes dostává další dimenzi v podobě víceméně neustálého a bezprostředního toku informací ze všech oborů lidské činnosti na celé planetě. Proto je nutné umět získávané informace kriticky analyzovat. Je nade vše pochybnost, že znalosti ze společenských věd mohou napomoci tomu, aby absolventi technických škol byli v dnešní spletné a dynamické době schopni žít plnohodnotný život jako zralé osobnosti uchováající si svou vnitřní integritu.

Učebnice *Společenské vědy pro techniky* je dílo šité na míru exaktně uvažujícím technikům, které obsahuje vybraný poznatkový fond z ekonomie, práva a politologie. Cílem autorského kolektivu – členů katedry společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze – bylo poutavou a přístupnou formou vysvětlit podstatu a souvislosti tří společenskovedních oborů. Autoři knihy, zkušení pedagogové, si byli velmi dobře vědomi toho, že při omezeném rozsahu a limitované časové dotaci na výuku společenských věd se nemohou snažit zvládnout vše, co se přednáší na filosofických, právnických či ekonomických fakultách netechnických vysokých škol. Vybrali proto z výše uvedených vědních oborů ty oblasti, které považovali za nejdůležitější a nezbytný základ společenskovedního vzdělání každého vysokoškoláka.

V části věnované ekonomii kniha zajímavým a netradičním způsobem vysvětluje základní kategorie tržní ekonomiky, poukazuje na odlišnosti v mikroekonomickém a makroekonomickém pohledu na hospodářské jevy, objasňuje podstatu a možnosti realizace účinné hospodářské politiky a podává přehledný výklad základních pojmů mezinárodní ekonomie. Ekonomický oddíl uzavírá kapitola věnovaná souvislostem členství České republiky v Evropské unii a vstupu do eurozóny.

Každý absolvent vysoké školy se ve svém životě a práci ve větší či menší míře, dříve nebo později setká s právem, s různými právními normami. Alespoň základní znalost práva je nezbytná pro výkon manažerských funkcí na různých stupních řízení. V kapitolách věnovaných právu je stručný přehled institucí římského práva doplněn fundovaným výkladem Ústavy, lidských práv a zákoníku práce. Hlavní pozornost je věnována výkladu vybraných ustanovení nového občanského zákoníku.

V politologické části knihy jsou objasněny teorie státu, možnosti vzniku a zániku státu, jeho základní znaky a formy státu a vlády. Je podána charakteristika pojmů ideologie, politické systémy, demokracie a totalitarismus.

Knihou *Společenské vědy pro techniky* je určena jak studentům technických oborů vysokých (případně i vyšších odborných) škol, tak i manažerům na různých úrovních řízení, kteří si chtějí doplnit poznatky ve výstižné a zajímavé formě.

ČÁST I

Ekonomie
a hospodářská
politika

1. Vzácnost a volba

Pokud byste vzali do rukou některou z učebnic psychologie, sociologie, ekonomie, politologie či práva, tedy některé ze společenskovědních disciplín, pravděpodobně byste zjistili, že název její první kapitoly začíná slovy *Úvod do ...* anebo *Vymezení předmětu ...* nebo *Co je předmětem ...*. A pokud byste tu knihu nejenom drželi v ruce, ale začali byste ji číst, možná by vás dost překvapilo, jak různorodé jsou definice předmětu zkoumání těchto věd a kolika různými způsoby vymezují různí autoři jednu a tu samou společenskou vědu. Technikům, protože na ty především se obracíme v této knize, by zřejmě nešlo do hlavy, jak vůbec mohou být vědci společenskovědních oborů schopni shodnout se na nějakých tezích a závěrech, když se rozcházejí dokonce i v tom, o čem především je jejich věda a čemu se vlastně ve svých výzkumech věnují. Pokud byste pak už byli z těch všech různorodých názorů unaveni, stačilo by, abyste napsali do vyhledávače na internetu název příslušného vědního oboru, a dostali byste poměrně jednoduchou a především jednoznačně podanou definici každé ze společenských věd. Co za tím tedy je? Proč se některým vědcům zdá, že je tak důležité definovat určitou společenskou vědu právě takovým, a ne jiným způsobem? Proč se ze samotného vymezení „dělá taková věda“, když to není nic až tak komplikovaného? Dříve než odpovíme na tyto otázky, přečtěte si následující úkol.

Úkol k zamyšlení

Všichni jste se ve škole učili fyziku a chemii. Pokuste se definovat tyto dvě vědy vždy jednou jedinou větou a pokuste se říct, co a jak každá z nich především zkoumá. Napište si své definice a zamyslete se nad tím, zda se vám v nich podařilo vyjádřit základní rozdíl mezi fyzikou a chemií a jejich podstatu. A zda by někdo, kdo vůbec neví, co je fyzika anebo chemie, byl schopen si na základě vaší definice představit, o co v těchto vědách jde. Poté si najděte ve slovníku cizích slov anebo na internetu definice fyziky a chemie a porovnejte je s těmi vašimi. Jsou vaše definice hodně odlišné? Zdá se vám, že jste uvažované vědy popsali výstižně, nebo dokonce srozumitelněji a přesněji, než to udělal někdo jiný? Cílem tohoto úkolu, který zdánlivě s ekonomii a společenskými vědami vůbec nesouvisí, bylo uvědomit si, že i když jsou jak fyzika, tak chemie přírodní vědy, jejich způsob zkoumání přírodních jevů, stavů a látek je velmi odlišný. A proto, když bude stejný objekt anebo jev analyzovat chemik, zjistí něco úplně jiného, než jeho kolega – fyzik. Nejde tedy jenom o to, co se ve vědě zkoumá, ale i jak se to zkoumá, z jakého úhlu pohledu, jakými metodami a s jakými cíli.

Zjednodušeně řečeno se všechny společenské vědy zabývají lidmi, lidskou společností, vztahy mezi lidmi, mezi jednotlivci, mezi skupinami lidí, různými procesy a jevy ve společnosti, a rovněž i tím, co se děje v člověku. Jednotlivé společenské vědy se pak liší v tom, jak na člověka a společnost nahlížejí, na co především soustřeďují svou pozornost, jaký je cíl jejich zkoumání a jaký je základní úhel pohledu, ze kterého člověka a společnost analyzují. A protože lidé jsou

různí, jednají různými způsoby. Na stejné podněty reagují lidé odlišně, a zároveň i stejní lidé mohou v průběhu času na tytéž podněty reagovat jinak. To, co lidé dělají, jejich chování a vztahy jsou mnohem neurčitější a hůře předvídatelné, než jsou mnohé jevy a procesy zkoumané v přírodních vědách. A zatímco přírodní vědy jsou *exaktní*, to znamená, že se opírají o přesná měření a kvantifikace, společenské vědy označujeme jako *neexaktní*. Přestože se i ve společenských vědách často používají exaktní postupy a různé matematické a statistické metody, interpretace získaných výsledků nemůže být nikdy tak přesná a jednoznačná, jak je tomu ve vědách přírodních. Všechny zmíněné skutečnosti, a také mnoho dalších faktorů spojených s charakterem člověka a jeho jednáním, vedou k tomu, že i vymezení předmětu zkoumání některých společenských věd je spojeno s rozpory a diskusemi různých vědců a teoretiků, kteří jakoby se nemohli shodnout na tom, jak svůj složitý předmět zkoumání uchopit a co vlastně má být tím nejdůležitějším, na co se mají zaměřit. Ve skutečnosti nejde pouze o teoretický problém: To, co je považováno za základní, tedy hlavní směr zkoumání, předurčuje i povahu a obsah výsledků, ke kterým vědec ve výzkumu a ve svých úvahách dospěje. A tak jako fyzik zkoumá přírodu jinak než chemik a z analýzy určitého jevu vyvodí závěry úplně odlišné od těch, které formuluje chemik, a přitom závěry jednoho i druhého mohou být správné, i závěry vědců ve společenských vědách závisejí velmi silně na tom, z jakého úhlu pohledu analyzují společenské jevy. A přesto, že jejich závěry nejsou totožné, neznamená to nutně, že jeden má pravdu a druhý se mylí, ale může to pouze odrážet různé stránky složitého společenského problému.

Ekonomii (ekonomickou teorii) lze definovat velmi jednoduše: Jako vědu zabývající se hospodařením se zdroji, jež jsou k dispozici v omezené míře, to znamená, že jsou vzácné. První kapitola jedné z běžně používaných učebnic ekonomie (Frank, 1995) nese název *Myslet jako ekonom*. Jak myslí ekonom? Co je ekonomické a co je neekonomické? Zjednodušeně lze říct, že ekonom se snaží dosáhnout vytyčeného cíle s minimálními náklady², s co nejmenší úsilím a s co nejmenším množstvím zdrojů, které musí použít. Anebo jinak řečeno, ekonom se snaží z toho, co má k dispozici, získat co nejvíce. Základní ekonomický problém je tedy **problém vzácnosti** a s tím související **problém volby**. Ekonomický je pak v tomto kontextu synonymem ke slově hospodárny nebo úsporný. V různých učebnicích a rovněž na internetu můžete najít desítky dalších vymezení ekonomie, některá z nich jsou složitější a širší, jiná jsou stručná a jednoduchá. Nicméně nejsou v žádném zásadním rozporu s charakteristikou ekonomie jako vědy o vzácnosti uvedenou výše. Mezi ekonomy existuje samozřejmě řada rozdílů v názorech na to, jak konkrétně by se problém vzácnosti měl řešit, například jak by se měly rozdělovat peníze ze státního rozpočtu, jak vysoké by měly být daně anebo zda a jak by měl stát podpořit investice firem. Tyto rozdíly vycházejí z odlišných pohledů na řadu ekonomických problémů, a právě rozmanitost a neexaktnost společenských a ekonomických vztahů vedou k tomu, že názory ekonomů nelze jednoduše rozdělit na správné a nesprávné. Ekonomické hodnocení různých alternativ využití vzácných zdrojů se totiž nezakládá pouze na jednoduchém porovnání toho, co zaplatíme, s tím, co můžeme získat. Ekonom při rozhodování zohledňuje i břemena a přínosy, které na první pohled nejsou zřejmé a jejichž váha nemusí být za všech okolností a pro každého stejná. Jak takové rozhodování může probíhat, ukážeme v podkapitole 1.2.

Abychom mohli ve studiu ekonomie postoupit dál, uvedeme nejdříve stručný přehled základních ekonomických pojmů. I když to pro vás ve většině případů nebudou pojmy zcela neznámé, je potřeba, abyste správně chápali význam, ve kterém se používají v ekonomické teorii.

² *Náklady* zde chápeme v jejich nejširším významu jako to, čeho se musíme vzdát, abychom získali něco jiného.

1.1 Základní ekonomické pojmy

Pojem ekonomie je potřeba odlišit od pojmu **ekonomika**. Ekonomie je věda, soustava ekonomických poznatků. Pojem ekonomika může rovněž představovat vědu, například manažerská ekonomika nebo podniková ekonomika, ale my budeme ekonomikou vždy rozumět hospodářství, neboli soustavu ekonomických procesů a činností uskutečňovaných na určitém území. Ekonomie jako nejobecnější ekonomická disciplína zkoumá ekonomické činnosti (například výrobu, rozdělování, směnu, spotřebu), vztahy mezi ekonomickými subjekty a definuje ekonomické zákonitosti. Ekonomickými problémy se zabývají i další vědní obory, například účetnictví, finanční teorie, ekonomická statistika a další. Každá z těchto disciplín definuje vlastní předmět zkoumání, používá vlastní terminologii a specifické postupy. Všechny studují tu či onu stránku ekonomické reality a ekonomická teorie je pro ně důležitým zdrojem poznatků o celkovém fungování ekonomiky a vztazích ekonomických subjektů. Platí i zpětná vazba: Poznátky specifických ekonomických disciplín prohlubují poznání ekonomické teorie a umožňují upřesňovat obsah jednotlivých ekonomických kategorií³. Ekonomie je *interdisciplinární* věda, což znamená, že čerpá z poznatků jiných věd: ze společenských věd (politologie, sociologie, práva, psychologie apod.), ale i z dalších vědních oborů (matematiky, statistiky, logiky).

Rozličné aktivity ekonomického života jsou přímo či zprostředkovaně spojeny s uspokojováním lidských potřeb. **Potřebu** v ekonomické teorii definujeme jako pocit nedostatku něčeho a úsilí spojené s jeho překonáním. Potřeby se mění a vyvíjejí podle toho, jak se mění a vyvíjí člověk, lidská společnost a příroda. Uspokojení určitých potřeb vytváří prostor pro vznik potřeb nových. Pro ekonomickou teorii z toho vyplývá důležitý poznatek o neomezenosti lidských potřeb. Lidské potřeby můžeme členit podle různých hledisek. Uvedme alespoň rozdělení potřeb na **biologické** a **společenské**, respektive **primární** a **sekundární**. Uspokojení biologických potřeb je podmínkou zachování lidské existence, zatímco bez uspokojení společenských potřeb může člověk, za určitých podmínek i dlouhodobě, přežít. Toto rozdělení potřeb je nicméně relativní. I uspokojování biologických potřeb má u člověka určitou společenskou formu. Například uspokojení biologické potřeby potravy je spojeno s určitými estetickými, kulturními, zdravotními a dokonce i ekonomickými a dalšími hledisky. Dáváme zpravidla přednost hezky prostřenému stolu a čistému prostředí, před jídlem si umyjeme ruce, preferujeme (alespoň někteří z nás) jídlo zdraví prospěšné, upřednostňujeme to, co nám chutná, a nezanedbatelnou roli hraje i ekonomický aspekt, hlavně ceny. To, co si nakonec vybereme, je ovlivněno množstvím peněz, které máme k dispozici, respektive které jsme ochotni na uspokojení své potřeby vydat.

Všechno, co určitým způsobem uspokojuje lidské potřeby, označujeme jako **užitečné**. Užitečné činnosti, které vykonávají lidé pro jiné lidi, jsou **služby**, například oprava pračky, umytí auta, přednáška, školení apod. Věci sloužící k uspokojení lidských potřeb označujeme jako **statky**. Statky mohou být jak hmotné, například chléb, tričko, mobilní telefon, tak i nehmotné, například dovednosti, schopnosti, intelekt. Z hlediska vzácnosti rozdělujeme statky na volné a ekonomické. **Volné statky** jsou volně k dispozici, nejsou rozdělovány, neobchoduje se s nimi. Volným statkem je například vzduch nebo voda v moři. **Ekonomické statky** jsou ve vztahu k potřebám k dispozici v omezeném množství, jsou tedy vzácné. Ekonomickým statkem je všechno, co má nenulovou cenu, za co musíme platit. Členění statků na volné a ekonomické však nemusí vždy být úplně jednoznačné. Pro někoho, kdo žije v přímořském letovisku, je mořská voda skutečně volným statkem. Pro obyvatele Prahy či jiného českého města je to však

³ Pojmem *kategorie* se označují základní a všeobecné pojmy vědních oborů. Ekonomickými kategoriemi jsou například trh, nabídka, poptávka, inflace, deflace apod.

statek ekonomický. Dostat se k moři vyžaduje překonání značné vzdálenosti, což samozřejmě stojí peníze.

Statky, které lidé vyrábějí, jsou **výrobky**. Výrobky, které byly vyrobeny za účelem prodeje na trhu, označujeme jako **zboží**. Pojmeme výroba budeme označovat jakoukoliv přeměnu vstupů na výstupy. **Vstupy**, které člověk používá ve výrobě, tedy to, z čeho a pomocí čeho vyrábí, nazýváme též **výrobní zdroje** nebo také **výrobní faktory** anebo **výrobní činitele**. Základními výrobními činiteli jsou přírodní zdroje, práce a kapitál. **Přírodní zdroje** tvoří půda, na které lidé staví domy, silnice, vyrábějí statky, pěstují zemědělské plodiny. Přírodními zdroji jsou rovněž zdroje nerostů, paliv, voda apod. **Práce** představuje lidské zdroje používané při výrobě. Množství práce, kterou má společnost k dispozici, je ovlivněna především počtem obyvatelstva v produktivním věku, vzdělanostní strukturou obyvatel, délkou pracovní doby, stupněm zapojení žen do pracovního procesu a dalšími činiteli. **Kapitál** jako výrobní faktor tvoří kapitálové statky, neboli to, co bylo vyrobeno, aby dál sloužilo ve výrobě, například stroje, zařízení, nářadí, budovy, nákladní automobily apod.⁴ Kapitál je tedy výsledkem lidské práce, bývá proto označován jako *sekundární* výrobní faktor, na rozdíl od *primárních* faktorů: práce a přírodních zdrojů. Výrobní zdroje jsou k dispozici v omezeném množství, jsou vzácné. Proto i výrobky vyráběné z těchto vzácných zdrojů jsou vzácnými, tedy ekonomickými statky. Využíváním výrobních faktorů získávají jejich vlastníci příjmy, které označujeme jako **důchody**. Jsou to:

- renty čili důchody z přírodních zdrojů;
- mzdy a platy, což jsou důchody z použití práce;
- zisky a úroky, tedy důchody z použití kapitálu.⁵

Výstupy mohou být buď statky, nebo služby. Statky, které slouží ke konečné spotřebě, označujeme jako **spotřební**, například boty, housky apod. Statky, které jsou dále používány ve výrobě, jsou **kapitálové**, například stroje, zařízení, cihly apod. Členění statků na spotřební a kapitálové je ovšem relativní: Automobil, kterým jezdíte do práce, na dovolenou nebo nakupovat, je spotřebním statkem. Pokud byste ale automobil používali k podnikání, byl by to kapitálový statek. V dalším textu budeme pojmem výstup označovat jak statky (tedy výrobky), tak i služby. Nejčastěji budeme samozřejmě hovořit o výstupech určených k prodeji, neboli o zboží.

Aktéry ekonomických vztahů jsou tři skupiny ekonomických subjektů: firmy, domácnosti a stát. **Firmy (podniky)** nakupují výrobní faktory, vyrábějí zboží a prodávají jej na trhu. V našich úvahách budeme předpokládat, že základním cílem firem je maximalizace zisku, i přesto, že existují firmy (například sociální podniky anebo neziskové organizace), pro které tento předpoklad neplatí. **Domácnosti (spotřebitelé)** nakupují od firem statky a služby, ale zároveň vystupují vůči firmám jako prodávající: Jsou majiteli výrobních faktorů, které od nich firmy kupují. O domácnostech budeme předpokládat, že z důchodů, které mají k dispozici, chtějí uspokojit co nejvíce svých potřeb, to znamená, že jejich cílem je maximalizace užítku. Pojmeme **užitek** označujeme tu vlastnost nebo ty vlastnosti, kvůli kterým jsou statky spotřebovávány. Užitek je tedy univerzálním označením stupně uspokojení ze spotřeby určitého statku či služby. I když to na první pohled možná není úplně patrné, je tento pojem velmi praktický, protože zjednodušuje úvahy o tom, jak domácnosti rozhodují v podmínkách vzácnosti. **Stát** jako ekonomický subjekt vstupuje do ekonomických vztahů prostřednictvím různých státních institucí,

⁴ Pojem kapitál bývá používán rovněž v jiném významu, jako finanční kapitál: například dlouhodobé úvěry, úspory, akcie a jiné cenné papíry.

⁵ Jak vidíme, pojem důchod neoznačuje pouze dávku důchodového pojištění, jakou je například starobní, invalidní, vdovský, vdovecký či sirotčí důchod.

jako například parlament, vláda, ministerstva, finanční úřady apod. Činnost těchto institucí, tedy činnost státu, ovlivňuje rozličné stránky ekonomického života. Prostřednictvím zákonů, vyhlášek, předpisů a nařízení reguluje stát činnost ekonomických subjektů. Stát přerozděluje peníze: Vybírá daně, cla, poplatky, vyplácí sociální dávky, nakupuje statky a služby – například výzbroj pro armádu, automobily pro policii, vybavení ministerstev apod.; investuje – například do výstavby dálnic, nemocnic, ekologických staveb apod.

1.2 Kdy by měl technik myslet jako ekonom?

Někdo by na tuto otázku možná odpověděl: Nikdy. Technik je technik, má technické myšlení, rozumí technickým problémům, ať už ve strojařině, stavařině, elektrotechnice či jinde; zatímco ekonom se věnuje jiným otázkám, takovým, které technik neřeší. Ať každý dělá to, čemu rozumí, není důvod, proč by se technici měli snažit nahrazovat ekonomy.

Ale zatímco ekonom nemusí vědět téměř vůbec nic o technické stránce nějaké stavby anebo zařízení, technik by měl ekonomickým souvislostem svého problému rozumět a měl by tyto souvislosti zohledňovat při svém rozhodování. Ekonomický pohled totiž pomáhá volit to řešení, která umožňuje dosáhnout cíle neefektivněji, tedy tak, aby rozdíl mezi přínosy a náklady byl co největší. Jak už jsme předeslali výše, ekonom bere při rozhodování v potaz i ty náklady a přínosy, které na první pohled nemusí být patrné. Ukážeme to na několika příkladech.

Příklad 1.1

Petr je strojní inženýr a má firmu zabývající se konstrukční činností. Na jaře určitého roku se Petr rozhodne, že v červnu zrekonstruuje prostory, ve kterých podniká. Osloví několik firem, aby zjistil, kolik by asi zamýšlená rekonstrukce stála. Nejvíce se mu zamlouvá nabídka firmy Cihlička, u které by ale rekonstrukce trvající 15 dní stála 450 000 Kč, a to se Petrovi zdá příliš drahé. Proto přemýšlí nad tím, zda by nebylo lepší, kdyby si rekonstrukci udělal sám. Podle jeho předběžných výpočtů by ho svépomocně udělaná rekonstrukce vyšla na 250 000 Kč, ale trvala by déle, celých 30 dní. Rekonstrukce by měla začít 1. června. Na základě dostupných údajů vyhodnoťte, jak na tom bude Petr na konci června, a rozhodněte, zda by měl udělat rekonstrukci sám, anebo by bylo efektivnější využít služeb firmy Cihlička.

Abychom mohli rozhodnout, který způsob rekonstrukce by měl Petr zvolit, potřebujeme ještě vědět, kolik činí denní výdělek Petrovy firmy. Pro zjednodušení budeme předpokládat, že pokud je Petrova firma v rekonstrukci, má nulové tržby⁶ a že není rozdíl v kvalitě výstupu – tedy v rekonstrukci provedené firmou Cihlička a Petrem. Uvažujme o dvou možnostech:

- a) denní tržba Petrovy firmy je 5000 Kč
- b) denní tržba Petrovy firmy je 20 000 Kč

Ad a): Pokud rekonstrukci bude dělat firma Cihlička, musí Petr k ceně 450 000 Kč přičíst ztrátu na tržbách po dobu 15 dní rekonstrukce ($15 \times 5000 = 75\,000$). Náklady na rekonstrukci tudíž budou:
 $450\,000 + 75\,000 = 525\,000$ Kč

⁶ Tržba je množství peněz získaných prodejem výstupu. Pokud označíme cenu jednotky výstupu p a množství výstupu q , určíme celkovou tržbu z prodeje výstupu jako součin $p \times q$.

Tržby za červen za zbylých 15 dní budou:

$$15 \times 5000 = 75\,000 \text{ Kč}$$

Pokud by tedy dělala rekonstrukci objednaná firma, Petrova bilance⁷ na konci června bude:

$$75\,000 - 525\,000 = -450\,000 \text{ Kč}$$

Pokud by rekonstrukci dělal Petr sám, nebude mít v červnu žádné tržby a k nákladům 250 000 musí přičíst ztrátu tržeb za 30 dní ($30 \times 5000 = 150\,000$). To znamená, že Petrova bilance na konci června by byla:

$$0 - (250\,000 + 150\,000) = -400\,000 \text{ Kč}$$

Ad b): Analogicky bychom postupovali v případě, že by denní tržby Petrovy firmy byly 20 000 Kč. Pokud by rekonstrukci prováděla objednaná firma, Petrova bilance na konci června by byla $-450\,000$ Kč, a pokud by rekonstrukci dělal Petr sám, pak by jeho bilance byla $-850\,000$ Kč.

Doporučení: Pokud by denní tržby Petrovy firmy byly pouze 5000 Kč, vyplácelo by se mu, aby si rekonstrukci udělal sám, protože by tím ušetřil 50 000 Kč. Pokud by ale denní tržby Petrovy firmy dosahovaly 20 000 Kč, bylo by pro něj výhodnější zadat rekonstrukci firmě Cihlička. Cena 450 000 Kč, kterou by Petr této firmě musel zaplatit, by byla až o 400 000 Kč nižší, než celkové náklady v případě, že by rekonstrukci dělal Petr sám. Protože po připočtení ušlých tržeb za 30 dní by Petra vyšla svépomocně udělaná rekonstrukce na 850 000 Kč.

Příklad 1.1 ukazuje, že i když se na první pohled zdá, že je jednoznačně výhodnější, aby si Petr dělal rekonstrukci sám, protože je to levnější (250 000 Kč je rozhodně méně než 450 000 Kč), ekonomická analýza nám říká něco jiného. Při hledání optimálního – tedy skutečně nejefektivnějšího – řešení musíme brát v potaz kromě zaplacených peněz i peníze, které – ačkoliv pro nás neznamenají reálný úbytek peněz v hotovosti ani na účtu v bance – jsou naším nákladem, protože jsme je nevydělali. Tyto nevydělané peníze označujeme jako náklady příležitosti. **Náklady příležitosti** tedy představují ušlý výnos, pokud v podmínkách vzácnosti vybíráme jednu z možností, a přitom přicházíme o výnos z druhé nejlepší, ale nezvolené možnosti⁸. I když se náklady příležitosti neobjevují nikde v účetní dokumentaci, měly by být zohledňovány při hledání nejvýhodnější varianty využití vzácných zdrojů. Náklady příležitosti souvisí s existencí univerzálního vzácného zdroje, kterým je čas. V příkladu 1.1 představují náklady příležitosti ztrátu tržeb za 15, respektive 30 dní, která významným způsobem ovlivňuje volbu skutečně výhodnějšího způsobu rekonstrukce Petrovy firmy.

Příklad 1.2

Adam právě úspěšně ukončil studium na Fakultě stavební ČVUT a přemýšlí nad tím, kde bude pracovat. Jeho rozhodování se nakonec zredukuje na výběr ze dvou možností – buď se stane zaměstnancem firmy Tesařík, nebo začne podnikat, to znamená, že bude pracovat ve vlastní firmě (jako živnostník). Firma Tesařík mu nabízí plat, který by jako čistý příjem představoval měsíčně 22 000 Kč. Adam se nakonec rozhodne pro podnikání a do firmy Tesařík nenastoupí. Po prvním

⁷ Slovo *bilance* zde označuje celkový přehled výsledků činnosti, v tomto případě: tržby *minus* náklady.

⁸ I pokud bychom vybírali z více než dvou možností, budou náklady příležitosti určeny velikostí nezískaného výnosu z druhé nejlepší možnosti.

roce je výsledkem Adamovy podnikatelské činnosti čistý roční příjem ve výši 190 000 Kč. Adam je spokojen, má za to, že je to velmi dobrá bilance. Na základě dostupných údajů rozhodnete, zda má Adam skutečně důvod ke spokojenosti a zda se rozhodl správně, když začal podnikat místo toho, aby se stal zaměstnancem firmy Tesařík.

Řešení: Jako podnikatel Adam vydělal za rok 190 000 Kč. Přišel však o možnost pracovat ve firmě, ve které by za rok dostal 264 000 Kč ($= 22\,000 \times 12$). Tyto nevydělané peníze představují pro Adama náklady příležitosti, které musíme odečíst od výsledku jeho podnikatelské činnosti. Když to uděláme, zjistíme, že po prvním roce podnikání dosáhl Adam ztrátu ve výši 74 000 Kč. Adam by tedy byl udělal lépe, kdyby se nechal zaměstnat u firmy Tesařík.

Příklady 1.1 a 1.2 ukazují, že existence nákladů příležitosti a jejich zahrnování do rozhodování může vést k tomu, že jako optimální se ukáže varianta, kterou bychom jinak za nejvýhodnější nepovažovali.

Jiným typem nákladů, které by – na rozdíl od nákladů příležitosti – neměly ovlivňovat naše rozhodování, jsou utopené náklady. **Utopené náklady** představují peníze, které jsou v době, kdy děláme rozhodnutí (když probíhá naše volba) již zaplacené, a tak bychom k nim neměli vůbec přihlížet. Výběr optimální varianty by tak měl vycházet ze snahy maximalizovat rozdíl mezi budoucími přínoy a budoucími náklady, protože utopené náklady už nelze zpětně snížit ani získat zpět. Podstatu utopených nákladů nám pomůže objasnit příklad 1.3.

Příklad 1.3

Jana zaplatila 1500 Kč za školení o novém občanském zákoníku. Až později se dozvěděla, že ve stejné době jako toto školení bude na univerzitě, kde studuje, velmi zajímavá přednáška, které by se Jana ráda zúčastnila. Přednáška je zdarma, ale Jana ji oceňuje mnohem více než školení, které má pro ni hodnotu odpovídající ceně, kterou zaplatila. Kdyby Jana věděla o přednášce na vysoké škole, nebyla by si školení kupovala. Peníze za školení jí samozřejmě už školící firma nevrátí a Jana neví o nikom, komu by vstup na školení prodala, aby mohla jít na přednášku, ale nepřišla zbytečně o 1500 korun. Rozhodnete, kdy se Jana zachová ekonomicky racionálně:

- Když půjde na přednášku a nechá propadnout vložné na školení 1500 korun.
- Když půjde na školení, které už zaplatila, i když to pro ni znamená, že nebude moci jít na přednášku, kterou ona sama považuje za lepší a důležitější než školení.

Řešení: Pokud Jana považuje přednášku za prospěšnější než zaplacené školení, měla by jednoznačně zvolit první možnost. Cena za školení je pro ni samozřejmě ztrátou a ona na tom bude hůře než její kolegové, kteří si školení nezaplatili. Ale pokud by upřednostnila přednášku před školením v případě, že by nic neplatila, měla by ji upřednostnit i v situaci, když zbytečně vydala 1500 korun. Jsou to totiž pro ni už utopené náklady, které se nijak nezmenší tím, že Jana zvolí nižší užitek ze školení před vyšším užitekem z přednášky.

Pokud se vám to moc nezdá a nesouhlasíte s řešením uvedeným v příkladu 1.3, zamyslete se nad situací uvedenou v příkladu 1.4.